

Opponensi vélemény

Viga Gyula: A tájak közötti gazdasági kapcsolatok néprajza (A Felföld népeinek gazdasági kapcsolatai a 18-20. században) c. akadémiai doktori értékezéséről

Az opponens igencsak nehéz helyzetben van, amikor Viga Gyula több mint három évtizede érlelődő és eközben (csekély túlzással) *könyvtárnyi* terjedelmű „előtanulmányt” (mint a tézisekből kitűnik: négy könyvet és 43 hosszabb-rövidebb tanulmányt) eredményező disszertációját értékelnie-méltatnia és bírálnia kell!

A legmagasabb hőfokú elismerés ugyanis viszonylag röviden megfogalmazható: a disszertáns a magyar etnográfiaiban csak a jellegadó mesterekre, iskolateremtő egyéniségekre jellemző körütekintéssel és lényeglátással szintetizálta mindazokat az adatkezelési eljárásokat és rész-eredményeket, melyeket az etnográfia mellett a történettudomány és a földrajztudomány megannyi rész-diszciplínája a történelmi parasztság autarkiaira törekvésének árnyaltabb megfogalmazása (ha úgy tetszik: vitatása-tagadása) szolgálatában az eltérő ökológiai adottságú nagytájak lakossága közötti gazdasági kapcsolatoknak adatszerű bemuta

tása és elemzése közben eleddig felhalmozott. A disszertáció témája ugyan – a látszat szerint: az alcím ugyanis ezt hangsúlyozza – „csak” a Felföld (azaz: a történeti Magyarország legészakibb erdős-hegyes vidéke és a vele szomszédos, medencékkel, folyóvölgyekkel tagolt középhegységi-dombsági sáv) évszázadokon át együtt élő népei 18-20. században jellemző volt gazdasági kapcsolatainak, e kapcsolatok történeti alakulásának-átrendeződésének az összefoglalása. Az értékelésem hangsúlyát viszont arra kell helyeznem, hogy – bár „regionális” keretű a téma-vizsgálat – igen komoly általános érvényű, és elméleti értékű hozzájárulás is a magyar etnográfia legalapvetőbb kérdéseinek újragondolásához. Hiszen – ezt a szerző is tudatosítja – a hagyományos árucseré-kapcsolatok, a közszükségleti javakat és a luxus-cikkeket messzi vidékekre eljuttató „népi kereskedelem” volumenének és jelentőségének helyes megítélése a paraszti társadalom és kultúra egészéről és minden rész-eleméről való etnográfiai gondolkodásra közvetlenül vagy közvetve befolyással van. Ha azonosulok a disszertáns lefegyverzően logikus érvelésével: befolyással *kell, hogy legyen* a paraszti munka-kultúráról, mentalitásról, eszközkészletről, mi több: a folklór-megnyilvánulásokról a kutatások kezdetei óta kialakított etnográfiai-folklorisztikai vélekedéseinkre is.

Azért van mégis nehéz helyzetben az opponens, mert a *lényegi* egyetértését kifejező elismerésének-értékelésének *ilyen* – illetve a nagyobb hatás kedvéért akár sokkalta részletezőbben is megfogalmazható: a tézisek lényeglátó summázatát mintegy megismétlő – kinyilvánítása után a dolgozat némely részletével kapcsolatos fenntartásainak, apróbb-nagyobb hiányérzetének felemlgetése alkalmasint indokolatlan okvetetlenkedésnek fog tűnni. Azért tűnhet annak, mert azok az adat-értelmezések és gondolat-futamok, melyeket a jelen dolgozathoz okkal-joggal hiányolhat az olvasó, jórészt fellelhetők Viga Gyula valamelyik korábbi, az árucseré és a táji munkamegosztás hatalmas témáját más szempontból közelítő könyvében-tanulmányában. Vagyis: jogos és akceptálható, ha visszatérően arra utalt jelen dolgozata szövegében a példásan ökonomikus gondolat kifejtésre törekvő szerző, hogy ezzel vagy azzal a rész-kérdéssel *most* nem tartja indokoltnak az ismételt foglalkozást: a részletező kifejtést!

Mivel azonban ennek a disszertációnak (ahogy minden disszertációnak) – az én megítélésem szerint – olyan „mű-egésznek” kell lennie, melynek az „előmunkálatok” újraolvasása, figyelembe vétele nélkül is maradéktalanul tükröznie kell az eltérő ökológiai adottságú tájak lakossága közötti sok évszázados hagyományú árucseré- és munkakapcsolatok tartalmának és formájának *teljességét*, opponensként mégsem tehetek mást: meg kell fogalmaznom, hogy a magyar etnográfiai irodalomban *először* teljesség igényűen feldolgozott

téma mely részleteinek és összetevőinek körültekintőbb, alaposabb vizsgálata és árnyaltabb megfogalmazása lett volna – illetve lehetne a közeli jövőben: már a sajtó alá rendezéskor – indokolt és szükségszerű.

1. Igen sok nyílt vagy körülírás szerű utalás olvasható a dolgozatban arra, hogy a Felföld áruval – a vidék természeti kincseivel, nyersanyaggá vagy használati eszközökké formált termékeivel – úton lévő, a vásáros helyeken rendszeresen megjelenő, tehát a „népi kereskedelmet” lebonyolító háziiparosait, kereskedőit, fuvarosait, illetve az Alföldön és peremvidékén a helyben nem kellő mennyiségben rendelkezésre álló élelmi cikkek megszerzése érdekében arató-cséplő- vagy szőlő-munkát vállaló bér munkásokat/részes munkásokat nem tekinthetjük „parasztoknak”. Ez a földművelésre alkalmas termőföld (inkább feltételezett, mint bizonyított) hiányára és az érintettek „időgazdálkodásra” alapozott álláspont azonban csak az esetben lesz vitathatatlan érvényességű, tehát általánosítható, ha részletesebb eset-vizsgálatok is hitelesítik! Az ugyanis önmagában nem elegendő a nem-paraszt definitív deklarálásához, hogy a családja létfenntartásához, a családi gazdaság működtetéséhez szükséges javaknak alkalmasint *nagyobb hányadát* nem a saját birtoklású földön mezőgazdasági tevékenységet folytatva szerezte meg valaki. Az etnográfiai megközelítés minden esetben az, hogy a háziipari tevékenység, az ezt kiegészítő kereskedés, az állati vonóerőre alapozott, illetve a testi adottságok áruba bocsájtásával megoldott bér munka vajon csak kiegészítette-korrigálta-e a paraszt-módra szervezett saját gazdaság kényszerű tökéletlenségét, vagy már átfordult a nem-földművelő tevékenység dominanciája „iparos”, illetve „munkás” létformába. Én magam (a dolgozatban felsorakoztatott nem kellő hatékonyságú érvelés miatt) azt az álláspontot tartom valószínűbbnek, hogy azok *többsége*, akiket Viga Gyula szerint nem tekinthetünk parasztoknak, valójában paraszt volt, de nem *olyan* paraszt, nem *úgy* paraszt, amilyennek s ahogyan a közkeletű definíciók jellemezni szokták, anélkül, hogy differenciálnának, a történelmi parasztság egészét. A most olvashatónál mindenképpen egyértelműbb, félreérthetlenebb jellemzés lenne kíváncsú ezekről a gazdasági kapcsolatok folyamatos fenntartásában részes parasztokról vagy nem-parasztokról!

2. A disszertáció címe a *tájak közötti* gazdasági kapcsolatok elemzését ígéri, a dolgozat egésze mégis inkább az alcímekben megfogalmazott szűkítés nyomvonalán halad: a *Felföld népeinek* kapcsolat-építési stratégiájára és az ehhez használt eszközök és módszerek koronkénti módosulásaira koncentrál. Aminek az a ki nem mondott, de érzékelhető következménye, hogy a mezőgazdálkodásra sokkalta kedvezőbb ökológiai adottságú nagytáj, az Alföld a kapcsolat-építésben kevésbé érdekeltnek, tehát inkább passzív befogadónak, mint kezdeményezőnek tűnik. Függetlenül attól, hogy a szerző sugalmazni akarta-e a felvidékieknek az alföldiekénél nagyobb és hatékonyabb kezdeményező-készségét, a kényszerűség motiválta szélesebb körű piaci tájékozottságát és a folytonos úton-levésben megnyilvánuló nagyobb vitalitását! Ahhoz, hogy ne keletkezzék ilyen látszat, (amennyire a Nagykunság és Békés megye 18-19. századi levéltári forrásait megismerhettem, biztosan állíthatom: hamis látszat), a *tájak közötti* kapcsolatok megismerése érdekében jobban figyelembe kellene vennie a szerzőnek az alföldi lakosság kapcsolat-építéséről közvetlenül informáló forrásokat, illetve az ezeken a forrásokon alapuló feldolgozásokat. (A Mária Terézia féle úrbérrendezést megelőző investigatio és az 1828-as országos összeírás publikált anyaga néhány alföldi megyéből is rendelkezésünkre áll, s néprajzi célú, a késő-feudalizmuskori külső kapcsolatokról is sokat eláruló levéltári forrásfeltárások is készültek több megyéről-kistájáról.) Ezekből a forrásokból pedig nemcsak az olvasható ki, hogy az alföldi mezővárosok-óriásfalvak lakói a 18. század óta, s még a 20. század elején is igényelték a felföldi vándorkereskedők által a vásárokon vagy hálalók által kínált háziipari

és szakiparosi kézműves termékeit, s rendszerint gabonával, nem pénzzel fizettek értük, illetve hogy nagy mennyiségű élőállatot és állati termékeket (elsősorban gyapjút) messze földről (a Felföldről, Dunántúlról, ám nem ritkán Morvaországból vagy Ausztriából) érkező kereskedőknek adtak el, hanem az is, hogy az itteni lakosságból is kiválogatódott egy „parasztkereskedő”-réteg, melynek tagjai ugyanúgy valamilyen nyers-anyag, kész-termék mint kurrens áru-cikk „kivitelére” vagy „behozatalára”, illetve a mások által megvásárolt termékek elfuvarozására szakosodtak, mint a Felföldön élő sorstársaik.

3. A szállítási módok és eszközök kapcsán – némi bizonytalanságot is jelezve – azt állapítja meg a szerző, hogy „ma is többet tudunk a hajózás múltjáról, mint a tutajozáséről”. Ami – az én személyes tájékozottságom szerint legalábbis – vitatható megállapítás, hisz (az irodalomjegyzék tanúsága szerint) figyelmen kívül hagyja pl. Bálint Sándor 1977, Czeglédi János 1969, Dankó Imre 1963, Garda Dezső 1980, Richard Jeřábek 1960, Juhász Antal 1962, Nyíri Antal 1948, Oroszi Sándor 1994, Palkó Attila 1998, Tábori György 1966, Tarisznyás Márton 1982 tutajozásról szóló tanulmányait–tanulmány-részleteit, cikkeit. Feltűnőbb ennél a vitatható megállapításánál, hogy nem méltatta kellő figyelemre azokat a Bellon Tibor közölte 18. századi adatokat, melyek a nagykunságiak – tehát a befogadó-helyek – lakóinak a tutajeresztésben való jártasságát, ezzel együtt a Felső-Tisza vidékével való kapcsolatok rendszeres és szervezett voltát bizonyítják. Vagyis azt példázzák, hogy az alföldi parasztok korántsem voltak „passzív” befogadói, egyoldalú haszonélvezői az erdősült vidékek felkínálkozó termékeinek.

4. A nagytájak közötti áru-csere kapcsán csupán a gabona, a bor és a só forgalmáról ad a szerző történeti igényű összefoglalást. Mivel azonban korábbi munkáiban bőséges adatokat található sok egyéb nyersanyagnak és készterméknek vásári-piaci és a vándor/házaló kereskedelmi értékesítéséről, értelmetlen lenne mindezeknek a hiányát ez alkalommal felemlenem. Ha azonban meggondoljuk, hogy az alföldi mezővárosoknak-falvaknak nemcsak a közcélú, de a paraszti építkezése is elképzelhetetlen lenne (lett volna a 18. század óta) az erdősült területeken kitermelt fa-anyag felhasználása nélkül; továbbá, hogy Alföldszerte afféle minőség-jelölőként, a megbízhatóság garanciáját is kifejező védjegyként használták igen sok kisipari és/vagy háziipari termék (pl. a tűzálló vászonfazék, a favilla, a fa keretű üveglámpás) „tót” jelzőjét; s hogy a tutajon szállított gyümölcs „lápos” jelzője szintén minőség-jelölő is volt, az „úton lévő javakról” szólva etnográfiai szempontból célszerűbb lett volna a sokféleséget, a rendkívül differenciált szükségletekhez rugalmasan hozzáigazodó gazdag kínálatot hangsúlyozni, mintsem az amúgy is evidenciának tekintett legalapvetőbb termékek kereskedelmi forgalmára leszűkíteni a vonatkozó fejezetet.

5. A szerző (mintha kissé egyoldalúan) a kenyérgabonának csak a kereskedelmi forgalmát: vásári-piaci értékesítését tekintené történeti-néprajzi szempontból vizsgálhatónak, tehát vizsgálándónak. Abban nyilván igaza van, hogy a rendelkezésére álló források elsősorban, szinte kizárólag arra adtak lehetőséget, hogy az így az Alföldről közvetlenül vagy közvetítők révén a Felvidékre került kenyérnek való mennyiségét megbecsülje, legalább valószínűsítse. Azt mégsem ártana megemlítenie, hogy az aratást-cseplést vállaló részesmunkások gabona-járandósága és a háziiparosok készítményeinek gabonában kívánt ellenértéke tetemesen hozzájárult a Felvidék élelmiszer-igényének kielégítéséhez – az sem lehetetlen, hogy a piacra vihető készlethez is hozzájárult ez a „keresmény” valamelyest, hiszen – okkal-joggal – az ilyen munkavállalás *tömegességét* feltételezhetjük (bár ennek a kérdéskörnek a vizsgálatát is, korábbi dolgozataira hivatkozva, ez alkalommal elhárította a jeles szerző.)

E vita-kérdésekül felajánlott megjegyzéseimtől függetlenül befejezésül is azt kell hangsúlyoznom, hogy Viga Gyula csak a magyar etnográfia iskolateremtő mestereire jellemző igényességgel készítette el az árucseré, a nagytájak közötti gazdasági kapcsolatok módszertani szempontból példát kínáló, elméleti értékű eredményeivel pedig a paraszti önellátás kérdéskörének újragondolására készítő monográfiáját. Ha egyes részletek vitatható megoldási módja miatt hiányérzete lehet az opponensnek, e vélt hiányokra-megoldatlanságokra adható válaszok is jórészt kikövetkeztethetőek Viga Gyula igen terjedelmes és felettébb tanulságos „életművének” korábbi darabjaiból.

Nem lehet kétséges, hogy az igen jeles, a magyar etnográfiát az interdiszciplináris anyagkezelés és gondolatkifejtés okán is számottevően gazdagító disszertáció mindenben megfelel az akadémiai doktori értekezéssel szemben támasztott követelményeknek, tehát javaslom a nyilvános vitára bocsájtását és messzemenően támogatni fogom a vita során a Tisztelt Bírálóbizottságnak az „Akadémia doktora” cím megítélését.

Budapest, 2011. március 2.

(Szilágyi Miklós DSc)